

Nataša Drakulić (Novi Sad)

Ponavljanje i ciklično kretanje u Andrićevim ZNAKOVIMA PORED PUTA

Rad polazi od pretpostavke da se u ZNAKOVIMA PORED PUTA kategorija vremena poima kao niz ponavljanja koja se ciklično smenjuju. Cilj rada je da pokaže kako se vremenska koncepcija ostvaruje u ovom Andrićevom delu. Pri tome se posebna pažnja posvećuje filozofskoj i antropološkoj pozadini shvatanja vremena.

Fragmente koji danas čine ZNAKOVE PORED PUTA Ivo Andrić je objavljivao u više navrata, od 1924. godine do kraja života. Zapise nađene u piščevoj zaoštavštini priređivači su sakupili i grupisali u nekoliko celina, te ZNAKOVE PORED PUTA danas čine: Nemiri od vijeka, Za pisca, Slike, prizori i raspoloženja, Nesunica i Večiti kalendar maternjeg jezika.

Ovo delo bi se žanrovski moglo odrediti kao dnevnik. Ipak, pojedine karakteristike dnevničke forme ovde izostaju. U njima nećemo naići na precizne podatke, datume, godine, imena (Vučković 1998: 496), a uzrok tome mogla bi biti želja autora da se ličnost pisca ne dovodi u vezu s njegovim stvaralaštvom. „Poetika skrivanja, maskiranje, neekspozicija, zatvorenost u sebe, anonimnost, to bi mogle biti osnovne koordinate Andrićevog životnog stava“ (Đukić Perišić 2012: 28).

Pored toga, Andrićevi ZNAKOVI PORED PUTA mogu se čitati kao knjiga meditativne proze, odnosno kao skupina različitih zapisa u kojima se pisac ispoveda čitaocu i prenosi mu svoje misli o čoveku i životu. Za nauku o književnosti ova knjiga ima poseban značaj, jer može biti putokaz u proučavanju celokupnog dela Ive Andrića. U njoj se traga za odgovorima na nerazrešena pitanja, to jest, potvrdom ili dopunom pojedinih piščevih (auto)poetičkih stavova.

U ZNAKOVIMA PORED PUTA otkrivaju se pogledi Ive Andrića na različite aspekte sveta oko nas. Raznolikost tih pogleda iziskuje raznorodne pristupe ovom delu. Prilikom njegovog proučavanja moguće je izabrati jednu dimenziju, odnosno temu ili motiv i njih pratiti u onim fragmentima u kojima se pojavljuju.

ZNAKOVI PORED PUTA se nadovezuju na Andrićeve pripovetke i romane TRAVNIČKA HRONIKA, NA DRINI ČUPRIJA i PROKLETA AVLIJA gde se kategorija vremena poima kao ciklično smenjivanje perioda rušenja i perioda gradnje. Pri tom se ponavljanje može dovesti u vezu sa istorijom, drevnošću i mitom. Andrić je

pisao o onome što je opštečovečansko, nepromenljivo i trajno; kao i o prolaznosti i zaboravu. U ZNAKOVIMA PORED PUTA prisutna su razmatranja o rađanju i umiranju koje zaokrugluje život.

U nauci o književnosti Andrićevom poimanju vremena se pristupalo pre svega u vezi sa romanima. Ovde je izuzetno važno pomenuti studiju Petra Džadžića MITSKO U ANDRIĆEVOM DELU: HRASTOVA GREDA U KAMENOJ KAPIJI, gde je čitavo poglavlje pod naslovom Večito vraćanje posvećeno vremenskoj koncepciji u romanu NA DRINI ČUPRIJA, uz povremena osvrtanja i na druga piščeva dela. Ciklično shvatanje vremena Petar Džadžić (imajući na umu širok spektar naučnih dela iz oblasti filozofije i antropologije) objašnjava na sledeći način:

Nasuprot hipotezama drevnih kosmogonija o kružnici kao modelu razvoja, u XVI-II i XIX veku ističe se hipoteza linearnog razvoja koja odbacuje večno vraćanje kao načelo života, individualnog, društvenog i kosmičkog. U poslednjim decenijama XIX veka i u XX veku ponovo se dovodi u pitanje linearni razvoj i obnavljaju se, u najrazličitijim vidovima, ideje o cikličnom razvoju (Džadžić 1995: 202–203).

Druga studija Petra Džadžića O PROKLETOJ AVLIJI naglašava da je vreme u ovom romanu neodređeno, pri čemu se sve što se odnosi na prostor zatvora, koji takođe nije precizno definisan, opisuje „uvek jednim ‘vanvremenim’ ili ‘svevremenim’ vremenom sadašnjim“ (Džadžić 1996: 188).

Pored Petra Džadžića, vremenskom dimenzijom romana NA DRINI ČUPRIJA Ive Andrića u kontekstu ZNAKOVA PORED PUTA bavio se i Tihomir Brajović u ZABORAVU I PONAVLJANJIMA (Brajović 2009). Ova dela spaja istovetno shvatanje umetnosti kao izraza „dubinski paradigmatičnog, ambivalentno-modernističkog gledanja na svet, zatečenog i iz osnove poljuljanog spoznajom nezaustavljivog rastakanja i nepovratnog nestajanja onog nepromenljivog i ‘večnog elementa’ koji je sačinjavao tradicijski ideal lepote, a u isti mah iznutra primoranog i pripravnog da upravo opsesivnim slikama i apokaliptičnim slutnjama izrazi onaj neizbežni trijumf aktuelističko-pragmatske svesti koji se pojavljuje kao civilizacijski, tehnološki, epistemološki verodostojan znak suštinski kontradiktorne prirode svekolikog moderniteta“ (Brajović 2009: 173).

Da bi se poimanje vremena u ZNAKOVIMA PORED PUTA Ive Andrića sagledalo iz više uglova, neophodno je posmatrati ga u kontekstu pojedinih filozofskih i antropoloških dela. Ovde se pre svega misli na PONAVLJANJE Serena Kjerkegora (Kjerkegor 2005), O KORISTI I ŠTETI ISTORIJE ZA ŽIVOT Fridriha Ničea (Niče 2001) i SVETO I PROFANO Mirče Elijadea (Elijade 2003), izdvojena zato što je moguće razmatrati njihov uticaj, kako na Andrićev celokupan opus tako i na ZNAKOVE PORED PUTA.

Filozofsko učenje Serena Kjerkegora imalo je poseban značaj za Ivu Andrića, koji je u mariborsku tamnicu sa sobom poneo upravo knjigu ILI ILI. Kjerkegorovo delo koje je moglo uticati na formiranje specifične vremenske dimenzije u Andrićevoj književnosti jeste PONAVLJANJE (Kjerkegor 2005). Danski filozof dovodi u vezu sećanje i ponavljanje:

[...] ponavljanje je presudan izraz za to što je kod Grka bilo sećanje. Kao što su ovi tada učili da je svo znanje sećanje, tako nova filozofija želi da uči kako je čitav život ponavljanje. [...] Ponavljanje i sećanje je isto kretanje, samo u suprotnom smeru. Jer ono čega se sećamo, bilo je i povratno se ponavlja, nasuprot čemu se stvarno ponavljanje unapred seća. Zato ponavljanje, ako je moguće, usrećava čoveka, dok ga sećanje čini nesrećnim. [...] Ljubav ponavljanja je stvarno i jedino srećna. Ono kao i sećanje nema nemir nade, nema zastrašujuću pustolovnost otkrića, ali ni melanholiju sećanja, ono ima blaženu sigurnost trenutka. [...] Jer čoveku dodija samo novina, a nikad starina; i ako to imamo u vidu, postajemo srećni (Kjerkegor 2005: 5–6).

Navedeni fragment objašnjava šta Seren Kjerkegor podrazumeva pod ponavljanjem. Naime, on ponavljanje smatra kretanjem unapred, a sećanje kretanjem unatrag. Pošto sećanje unesrećuje čoveka, ponavljanje je neophodno da se prethodno ljudsko iskustvo ne bi prepustilo zaboravu. U tom smislu, ponavljanje čoveka čini sigurnim, jer na osnovu sopstvenog ili opšteg, ljudskog iskustva može pretpostaviti šta bi se moglo desiti u budućnosti. Život je u kontekstu Kjerkegorove filozofije niz ponavljanja koja čoveka čine, ako ne srećnim, onda sigurno smirenim i spokojnim, naviknutim na sve što egzistencija sa sobom nosi. Vrednost se daje drevnom (trajnom), nikako onome što je novo (prolazno).

Slični stavovi inkorporirani su u Andrićeva dela, gde ponavljanje ima povlašćeno mesto. Likovi u većini njegovih pripovedaka i romana gotovo po pravilu zaziru od promene, na primer, u PRIČI O VEZIROVOM SLONU, gde se Travničani zabrinu zbog dolaska novog vezira (PRIČA O VEZIROVOM SLONU 2012: 267) ili NA DRINI ČUPRIJI u kojoj narod negoduje zbog uvođenja novih mera, kao što je popis stanovništva, za vreme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine (NA DRINI ČUPRIJA 2015: 431). Repeticija je ono što čoveku obezbeđuje trajnost i sigurnost. Kako život pojedinca tako i istorija čovečanstva okarakterisani su kao zbir periodičnih ponavljanja, neka vrsta cikličnog kretanja na vremenskoj ravni.

U ZNAKOVIMA PORED PUTA pronalazi se veliki broj fragmenata u kojima je uticaj Kjerkegorove filozofije na formiranje specifične koncepcije vremenske kategorije očigledan:

S godinama počinju i u najburnijem čovečjem životu da se ustaljuju i primećuju izvesne pojave koje se simetrično i ravnomerno ponavljaju. I duh koji živi veoma malo svesno i voljno ne može da ih ne primeti. Tako čovek gleda svoj život unapred. Zna se šta nosi oktobar: sluti se mart i predosećaju letnji meseci. I tu ne pomaže nikakva higijena duha, niti profilaksa¹ (i na to se s godinama dolazi!), niti ima

¹ Ovo bi mogla biti aluzija na esej Isidore Sekulić JEDNA MISAO U JEDNOJ PESMI SIME PANDUROVIĆA gde ona komentariše stih *Higijena nesećanja vida* koristeći oba termina (*higijena* i *profilaksa*), koje Ivo Andrić pominje, da bi objasnila pojam nesećanja kao neku vrstu lične zaštite od strašnih događaja, napravivši i objasnivši razliku između nesećanja i zaborava (Sekulić 2002).

bežanja niti može biti zaborava. Najveći napori volje uzaludni su ili pomažu vrlo malo. Najoprečnija duhovna stanja: strah ili opasna radost ili plodan mir, smenjuju se u čoveku gotovo kalendarskom stalnošću i javljaju se neminovno, uporedo sa promenama na zemlji (ZNAKOVI PORED PUTA, 15).

U navedenom segmentu Ivo Andrić ljudski život svodi na ona ponavljanja koja su poput cikličnog kretanja u prirodi.² Osećanja se u čoveku smenjuju kao godišnja doba. Zaborav i beg od stvarnosti nije moguć, sva dešavanja mogu se predvideti.

Seren Kjerkegor, poput Andrića, piše o ponavljanju i sa aspekta različitih starosnih doba, pri čemu se posebno naglašava da neke stvari dolikuju mladom čoveku, a sasvim druge starcu:

Glavna stvar je da se sve dogodi pravovremeno. Sve ima svoje vreme u mladosti, i to što je tada imalo svoje vreme, dobija ga ponovo i docnije; i isto tako je zdravo za starijeg čoveka da u svome životu ima neku prošlost, čime je obavezan smehu, kao što neka prošlost izaziva suze (Kjerkegor 2005: 33).

Ovde se može govoriti i o uticaju PROPOVEDNIKA, posebno kada je u pitanju misao o tome da u ljudskom životu sve ima odgovarajuće vreme (Propovednik 1994: 443). Kjerkegorova ideja o ponavljanju svoje temelje vuče upravo iz SVETOG PISMA, odnosno STAROG ZAVETA. Na taj način se ponavljanje dovodi u vezu sa prolaznošću i ništavnošću ljudskog života. Autor intertekstualnu vezu svog dela sa PROPOVEDNIKOM dodatno naglašava i osnažuje direktnim citiranjem ove starozavetne knjige. Stoga je neosporno da misao o pravovremenosti, sa jedne, i prolaznosti, sa druge strane, vuku korene, pre svega, iz narednih stihova SVETOG PISMA:

Sve svoje vreme ima, svaka stvar pod nebom ima svoje vreme. Ima vreme rođenja i vreme smrti; vreme kad se sadi i vreme kad se čupaono što je posađeno; vreme kad se ubija i vreme kad se isceljuje; vreme kad se obara i vreme kad se gradi (Propovednik 1994: 443).

Uostalom, Seren Kjerkegor u PONAVALJANJU citira i komentariše i KNJIGU O JOVU. O uticaju SVETOG PISMA na njegovu filozofiju svakako se može govoriti i povodom dela STRAH I DRHTANJE, koje se u potpunosti oslanja na starozavetnu priču o Avramu i Isaku iz POSTANJA. Kjerkegorova filozofija često pronalazi uporište u pojedinim delovima SVETOG PISMA kao nepresušnog izvora inspiracije.

Ivo Andrić u ZNAKOVIMA PORED PUTA ideju o prolaznosti transponuje na sledeći način:

Prolaze ljudi koji se vraćaju s posla. Voze se i pešače, i žure na sve strane, u stotinama, u hiljadama. Svi će oni, neko ranije neko docnije, još ove noći potražiti svoje postelje i, svučeni, leći u njih da spavaju dokle mogu i kako mogu. I svi će oni isto tako, neko pre neko posle, biti spuštteni, grubo ili pažljivo, u svoje grobove.

² Ovde se može govoriti i o uticaju Mirče Elijadea i njegove antropološke studije SVETO I PROFANO (Elijade 2003), o čemu će kasnije biti više reči.

I to dvoje, to su jedine dve neminovne i pouzdane stvari koje se za ove gomile ljudi što žure mogu kazati (ZNAKOVI PORED PUTA, 323).

Čovek može biti siguran jedino u sopstvenu smrt koja uvek nastupa, poput zalaska sunca i dolaska noći, isto kao što nastupa san, možda u različitim vidovima, ali uvek i nužno neizbežna. Ljudska žurba obesmišljava se upućivanjem na činjenicu da je kraj svakog kretanja nešto od čega obavezno dolazi u određenom trenutku. Bilo da se radi o krevetu, bilo da se radi o kovčegu.

Ipak ćemo u ovom delu nailaziti i na zapise u kojima se iznose ideje oprečne navedenim. One nisu ispisane u pesimističnom i rezigniranom, već, naprotiv, vedrom i vitalnom tonu. Takva je recimo sledeća misao: *Znam samo da život, kad već postoji, mora biti večan, i gubim se u tom saznanju (ZNAKOVI PORED PUTA, 365).*

Stoga se ponavljanje u Andrićevom delu može posmatrati kao nešto čime ljudska egzistencija sebi obezbeđuje trajanje. Kružno kretanje čovekovog života i istorije pruža spokoj pojedincu, usled svesti da na ovom svetu nismo ni sami ni jedini, a da večnost nije ništa drugo do niz naizmeničnih ponavljanja. I za Andrićeve ZNAKOVE PORED PUTA i za Kjerkegorovo PONAVALJANJE karakteristična je ideja da svet postoji i traje upravo zbog toga što on ne samo da se sastoji od ponavljanja već i jeste ponavljanje. „Ponavljjanje to je stvarnost i ozbiljnost bivstvovanja“ (Kjerkegor 2005: 7). Prihvativši činjenicu da je ljudski život prolazan, čovek je pomiren sa sopstvenom sudbinom, pri čemu svetlost i nadu pronalazi u ideji o trajanju čovečanstva, kružnom kretanju vremena koje se neprekidno, iznova i iznova obnavlja.

Kao što u Andrićevim ZNAKOVIMA PORED PUTA nailazimo na različita razmišljanja povodom istih pojmova, tako se i u Kjerkegorovom PONAVALJANJU susrećemo sa odlomcima u kojima se sa različitih aspekata preispituje mogućnost repeticije. Ponavljjanje se naizmenično opovrgava, a potom iznova potvrđuje:

Mada sam se naime sam ubedio u to da nema ponavljanja ostaje to ipak istinito i sigurno je da nepokolebljivošću i uspavljivanjem svoga dara zapažanja možemo postići neku jednoličnost, koja znatno više ošamućuje od najduhovitijih zabava i koja ujedno tokom vremena postaje sve snažnija i snažnija kao neka formula bakanja (Kjerkegor 2005: 58–59).

Hodanje čoveka tamo-amo po sobi, koje se nešto ranije pominje u Kjerkegorovom delu, podrazumeva neku vrstu repeticije i jednoličnosti slične bakanju. Prisutna je ideja da je čovek sačinjen od svojih navika koje su za njega značajnije od bilo kakvog uzbudljivog, novog i nepredvidljivog događaja. U odnosu na novinu stalnosti se daje prednost.

Sumnja u ponavljanje kao nešto čime se objašnjava trajanje, odnosno proticanje vremena javlja se i kod Andrića:

Prividna ravnomernost prirodnih pojava oko nas, koja nam omogućava da kratko živimo i još kraće zadovoljavamo svoje nagone, stvara kod nas iluziju nekog predvi-

denog i ustaljenog reda. A ceo taj naš svet, to je veliki časovnik koji nikad, ni prvog dana kad je prohodao, nije pravilno radio (ZNAKOVI PORED PUTA, 62).

Pored toga što je vreme u ZNAKOVIMA PORED PUTA definisano kao večno trajanje u vidu naizmenične smene događaja koji se uvek, bez izuzetka, ponavljaju, ono se, nasuprot tome, poredi sa neispravnim satom. Tako se tok vremena u istom književnom delu shvata kao nešto što je uređeno i što ima jasan i ustaljen sled, a potom se poima kao haotična i nepredvidljiva kategorija koju je nemoguće objasniti.

Andrićevo i Kjerkegorovo delo, barem kad su razmišljanja o vremenskoj dimenziji u pitanju, korespondiraju na više nivoa. U njima se mogu pronaći slične ideje, kao i manir da se te ideje preispituju i sagledavaju iz različitih uglova. Zbog toga se može učiniti da oba autora, povremeno, sami sebi protivreće.

Međutim, pre će biti da se ovde radi o težnji da se postigne izvesna objektivnost, da se iskažu sva razmatranja povodom života i vremena, pa makar ona bila i oprečna.

Osim što ZNAKOVI PORED PUTA Ive Andrića i PONAVLJANJE Serena Kjerkegora nalikuju jedan drugom na tematsko-motivskom planu, kao i načinu na koji se određene misli transponuju u književnoj, odnosno, filozofskoj tvorevini, oni su napisani u sličnom, ispovednom tonu, pri čemu su čak i njihove forme gotovo istovetne, pa se dovode u vezu sa dnevnikom u kojem se autor poverava svome čitaocu.

Drugo filozofsko delo čiji je uticaj na ZNAKOVE PORED PUTA ali i celokupnu književnost Ive Andrića nemoguće osporiti jeste O KORISTI I ŠTETI ISTORIJE ZA ŽIVOT Fridriha Ničea (Niče 2001). Ova filozofska rasprava zapravo je drugi deo jednog od prvih Ničeovih spisa sa naslovom NESAVREMENA RAZMATRANJA (Niče 2006). Autor se pre svega bavi istorijom, opovrgavajući njen kontinuitet i suprotstavljajući se Hegelovom historicizmu. Mišljenje da tok vremena ide uzlaznom putanjom, odnosno, da čovek kroz svoju istoriju obavezno teži ka napretku osporava se uvođenjem kružnog kretanja istorije, pri čemu se subjekt uvek vraća istom znanju i opštim istinama u svetskim procesima koji se periodično smenjuju.

Fridrih Niče istoriju poima kao nešto od čega čovek u svom životu može da ima koristi, ali i štete, pa je istorija „potrebna za život i za delatnost a ne za komotno odvratanje od života i delatnosti, ili čak za ulepšavanje samoživog života i kukavičke loše delatnosti“ (Niče 2001: 5). On smatra da čovek treba da se ponaša ne u skladu sa sopstvenim vremenom, već da radi „protiv vremena a time za vreme i, nadajmo se, u korist nekog budućeg vremena“ (Niče 2001: 7). Ovaj mislilac afirmiše nesavremen pogled na svet, posmatranje sadašnjosti sa aspekta prošlog vremena i obratno, osvrtnje na prošlost u kontekstu sadašnjosti. Vrednost istorije meri se njenim značajem za čovekov život. Prema njoj se

treba odnositi kao prema onome ka čemu se teži, što se čuva i što se poštuje. U skladu s tim, Niče izdvaja tri vrste odnosa prema istoriji: monumentalan, anti-kvaran i kritički.

U Andrićevim delima takođe ćemo naići na stav da prošlost ne sme biti utočište onima koji žele da pobegnu od stvarnosti. Na primer, u PROKLETOJ AVLIJI to je pokazano na sudbini Ćamila, mladića iz Smirne, koji se poistovećuje sa istorijskom ličnošću, Džem sultanom. Ćamilova tragedija pokazuje svu štetu koju istorija može da nanese čoveku i njegovom životu. Ona se ovde pokazuje kao pogubna.

Istorija je utoliko važna, ukoliko afirmiše život, odnosno samo onda kada određuje put onome što je savremeno, pri čemu je neophodan i pogled na budućnost, na vremena koja će tek nastupiti. U ZNAKOVIMA PORED PUTA ovakav stav je nedvosmisleno iskazan:

I sam pisac istorijskih pripovedaka i romana, prisno vezan sa minulim vremenima, ja ipak nalazim da su ljudi suviše okrenuti ka prošlosti. Uzroci? Prvo većina ljudi nema dovoljno snage ni istrajnosti da ispita i sagleda budućnost; drugo, sadašnjost je sva u pokretu, protivrečnostima i promenama. Jedino je prošlost bar prividno utvrđena i nepomična, i dopušta nam da na njenim polumračnim predelima smestimo veći deo svojih želja, pogleda, strasti i kajanja. I mi se, po nuždi, time obilno koristimo. Ali ja osećam da to nije ni dobro ni pravo. Trebalo bi da čvršće stojimo na tlu sadašnjosti i da se češće i smelije zalećemo u budućnost. Ali to bi značilo isto što i ostvariti novog čoveka, jer budućnost je njegovo područje (ZNAKOVI PORED PUTA, 220).

Ivo Andrić, i pored toga što se u književnim delima pre svega bavi minulim vremenima, istoriju smatra štetnom po čoveka koji joj se neprestano okreće, a ne shvata njen značaj za celokupno ljudsko trajanje. Ona ga odaljuje od sadašnjosti i sprečava da svoj život vrednuje prema onome što će za sobom ostaviti pokolenjima.

Pored istorije, u delu O KORISTI I ŠTETI ISTORIJE ZA ŽIVOT posebno se razmatraju pojmovi sećanja i zaborava. Sa jedne strane, sećanje je karakteristika koja čoveka odeljuje od životinjskog sveta, ono je njegova differentia specifica. U tom smislu, istorija se dovodi u vezu s lancem koji čovek za sobom vuče i kojeg se ne može osloboditi. Sa druge strane, čovek ima i sposobnost zaborava bez kojeg bi njegov život bio nezamisliv. On je istovremeno i istorijsko i neistorijsko biće kojem prošlost služi da bi je primenio na život.

Andrićevo poimanje života može se uporediti sa Ničeovom tvrdnjom: „Čita-voju delatnosti potreban je zaborav: kao što u život svega što je organsko spada ne samo svetlost nego i tama“ (Niče 2001: 11–12). U ZNAKOVIMA PORED PUTA Ivo Andrić ljudski život, istoriju i trajanje, takođe shvata kao ciklično smenjivanje svetlosti i tame, dana i noći, gde se sve *ponavlja nepravilnom smenom zanos a zaborava* (ZNAKOVI PORED PUTA, 257). Kod Andrića, kao i kod Ničea pojavljuje se identičan *neprekid[an] lan[ac] čovekove potrebe za iluzijom, zanosom, varkom i bežanjem od onog što nije i ne može biti* (ZNAKOVI PORED PUTA, 258).

Dok Kjerkegor istoriju poima kao niz ponavljanja koja se naizmenično smenjuju, Niče ide korak dalje, ukidajući shvatanje istorije kao napretka ljudske vrste. On se ne zadržava na konstataciji da su u čovekovom životu prisutni različiti vidovi repeticije, već smatra da su „prošlost i sadašnjost [...] ista stvar, naime u svojoj raznovrsnosti tipski jednaka i kao sveprisutnost neprolaznih tipova mirujuća tvorevina nepromenjenih vrednosti i večno istog značaja“ (Niče 2001: 18).

Ideju o večnom vraćanju istog Ivo Andrić u ZNAKOVIMA PORED PUTA primeњуje na neprekidno trajanje bezrazložnog zla koje se stalno ponavlja i kojem se ne nazire kraj:

Šta je to što u mozgovima pojedinaca budi neljudske želje i pomisli i što ih navodi da bez vidljiva smisla i razloga izazivaju oko sebe sudare i nesreće i teška stradanja koja obično pogađaju nevine, a njima samima ne donose ni mira ni zadovoljstva ni neke vidljive koristi? Na to pitanje nema odgovora, i zato će se ono ponavljati daveka, dok god ima ljudi koji nevini pate (ZNAKOVI PORED PUTA, 138).

U delu O KORISTI I ŠTETI ISTORIJE ZA ŽIVOT Fridriha Ničea može se naići na pojedine pasaže gde se govori o velikim delima koja se svojim trajanjem suprotstavljaju prolaznosti tako što poseduju osobinu vanrednosti. Takav je, na primer, sledeći segment:

Ali nešto će živeti, monogram njihovog najvlastitijeg bića, delo, čin, retko prosvetljenje, tvorevina: živeće, jer nikakvo potomstvo ne može biti bez toga. U tom najozarenijem obliku slava je ipak nešto više od najukusnijeg zalogaja našeg samoljublja, kako je to nazvao Šopenhauer, to je vera u sapripadnost i kontinuitet velikih svih vremena, to je protest protiv smene pokoljenja i prolaznosti (Niče 2001: 24).

Smisao ljudskog trajanja pronalazi se u umetnosti, remek-delu koje genialnim pojedincima obezbeđuju večnost. To je jedini način na koji se čovek može boriti sa sopstvenom smrtnošću.

Razmišljanja o umetnosti zateći ćemo i u ZNAKOVIMA PORED PUTA, uglavnom u vezi sa ponavljanjem i istovetnošću osnove na kojoj nastaju sve književne tvorevine.

Sve su poezije sveta, svih jezika i naroda, ma koliko različite izgledale u osnovi iste. Sve one imaju isti izvor i isti uvir; razlikuju se samo u svojim tokovima (ZNAKOVI PORED PUTA, 225).

Ideja da je u književnosti, u svojoj suštini, sve jedno i jednako, bez obzira na potencijalne razlike, kod Andrića je dopunjena mišlju o trajnosti, nepromenljivosti i nepropadljivosti umetnosti. Dela koja prevazilaze kratkoveki ljudski život jesu poput mostova, čvrstih i uvek istih, sa ciljem da spoje, a ne da razdvajaju.

O značaju antikvarne istorije za život Fridrih Niče u delu O KORISTI I ŠTETI ISTORIJE ZA ŽIVOT piše:

Istorija dakle, drugo, pripada čuvaru i poštovaocu – onome koji se verno i sa ljubavlju prenosi tamo odakle dolazi, u čemu je postao; ovim pijetom on tako reći

odaje zahvalnost za svoj život. Brižnom rukom negujući od davnine postojeće, želi da uslove pod kojima je postao očuva kao takve kakvi posle njega treba da nastanu – i tako služi životu (Niče 2001: 30).

Naveden segment u potpunosti se može preneti na likove koji su čuvari mosta u romanu NA DRINI ČUPRIJA Ive Andrića. Mutevelići se žrtvuju za most kao drevnost koja prevazilazi sve postojeće, čuvajući ga od sila razaranja. Bez poštovanja nečeg što postoji od davnina ne bi bilo ničeg što je trajno. Istorija bi bila prepuštena zaboravu.

Pored monumentalnog i antikvarnog značaja istorije za život, o kojima je već bilo reči u vezi sa Andrićevim ZNAKOVIMA PORED PUTA, i romanima PROKLETA AVLJA i NA DRINI ČUPRIJA, u Ničeovom delu pronaći ćemo i segmente gde se precizira koja bi mogla biti korist kritičke istorije za ljudski život.

Samo iz najviše snage sadašnjosti smete tumačiti prošlost: samo u najvećoj napetosti vaših najplemenitijih svojstava pogodićete šta je u prošlosti vredno znanja i očuvanja i šta je veliko. Isto istim! Inače ćete prošlost srozati do svog vlastitog nivoa. Ne verujte historiografiji ako ne izlazi iz glave najređih duhova; međutim, uvek ćete primetiti kakvog je kvaliteta njen duh kada bude prinuđena da izrekne nešto opšte ili nešto opšte poznato još jednom ponovi: pravi istoričar mora imati snage da to što je opšte poznato prekuje u ono što se nikada nije čulo i da to opšte obznani tako jednostavno i duboko da jednostavnost sagledamo preko dubine i dubinu preko jednostavnosti (Niče 2001: 66).

Sposobnost da se u prošlosti pronađe ono što ima značaja za sadašnjost, što je vredno očuvanja i večnog prenošenja potonjim generacijama kao univerzalna vrednost, primenljiva na svako vreme, kod Ive Andrića izuzetno je izražena. U pojedinačnom on pronalazi opšte, u prošlom sadašnje i buduće, i to u svojim književnim delima, a posebno u ZNAKOVIMA PORED PUTA uspeva da prenesu kao svevažeću istinu ali i kao nešto što nikad ranije nije izrečeno. Gotovo svaki zapis u ZNAKOVIMA PORED PUTA zvuči kao drevna mudrost, sa kojom se čitalac može poistovetiti, iskazana na nov, originalan i neponovljiv način.

Najzad, može se govoriti o uticaju Ničeove filozofije na Andrićev stav prema vremenu, pojmu određenom kao nešto što se ponavlja i ima kružni tok kretanja. Istorija ne predstavlja proces sa uzlaznom putanjom, ona postoji da bi najviši umovi koji egzistiraju u različitim vremenskim periodima mogli međusobno komunicirati, jer „cilj čovečanstva ne može se nalaziti na kraju, on mora biti samo u najvišim primercima ljudskog roda“ (Niče 2001: 96).

Razmišljajući o smrti koja mu se približava, Ivo Andrić u ZNAKOVIMA PORED PUTA piše o kružnom kretanju, pri čemu se kraj života poima kao završetak kruga:

Umirući (ili tačnije rečeno): misleći o svom poslednjem času.

Stigao sam, izgleda, na mesto sa kojeg nikad nije trebalo polaziti. Nije ni strašno ni veličanstveno. Dobro mi je, zlo ne može biti. Nije nikako i nije ništa. Kao kad se završava krug, otprilike. Bez objašnjenja i bez ostatka. Dugo sam govorio za sebe: jesam,

a nisam bio. Sad, kad postojim zaista, ne kažem ništa. Očigledno da sve što je bilo nije trebalo da bude. Ali sad je zbilja kao da nije ni bilo. Završen krug. Kad kažem „krug“, to je samo ostatak stare navike da se izražavam slikom. U stvari, čim se rasprši zvuk te reči – „krug“ – neće više biti kruga a ni potrebe za izrazom, ni misli koja je tu potrebu i taj izraz rodila (ZNAKOVI PORED PUTA, 71).

Ovaj fragment je pesimistički intoniran. Život se shvata kao kružnica kojoj se nazire završetak. Prisutna je misao o prolaznosti, uzaludnosti i ništavilu na kraju jednog puta, u tački gde se poništava sve što je do tada postojalo.

Veza između ZNAKOVA PORED PUTA Ive Andrića i O KORISTI I ŠTETI ISTORIJE ZA ŽIVOT Fridriha Ničea pronalazi se, pre svega, u njihovom shvatanju kategorije vremena. Istorija se poima kao proces koji ne ide uzlaznim putem, od nižih ka višim nivoima, već kao večno vraćanje istog, svojevrсна kružnica uz mogućnost komunikacije između prošlog, sadašnjeg i budućeg, usled stalnog ponavljanja. Zbog toga se afirmiše drevnost koja ima nekog značaja za savremenog čoveka, s obzirom na to da se istorija periodično ponavlja i u njoj se mogu pronaći uvek aktuelne istine, pa makar poticale iz starine.

Nakon što je u izvesnom smislu rasvetljen uticaj filozofskih dela na ZNAKOVE PORED PUTA, može se govoriti i o vezi između vremenske koncepcije u književnosti Ive Andrića i one o kojoj piše Mirča Elijade u knjizi SVETO I PROFANO (Elijade 2003).

Mirča Elijade jedan je od najznačajnijih antropologa dvadesetog veka koji se bavio arhajskim doživljajem sveta. Za njega se čovek ostvaruje kao religiozno biće, on kroz ritual ponavlja mit, kroz svetu radnju odaje počast božanstvu. Ponavljajući odgovarajući obred u određeno doba godine, on obnavlja svet. Pri tome se oponaša ono što se već desilo na početku vremena, in illo tempore, prilikom stvaranja sveta, prelaska iz stanja haosa u stanje kosmosa. Ovakvu koncepciju uređenja sveta na vremenskoj ravni Elijade objašnjava sledećim rečima:

Svaki religiozni praznik, svako liturgijsko Vreme sastoji se u reaktualizaciji nekog svetog događaja što se odigrao u mitskoj prošlosti, „na početku“. Učestvovati religiozno u jednom prazniku podrazumeva izlazak iz „svakodnevnog“ vremenskog trajanja i uklapanje u mitsko Vreme reaktualizovano kroz praznik (Elijade 2003: 110).

SVETO I PROFANO kapitalno je delo Mirče Elijadea u kojem se objašnjava specifičan način na koji arhajski čovek doživljava vremensku kategoriju. Vreme je podeljeno na profani period, kada čovek ne obavlja nikakve radnje religioznog karaktera, i onaj sveti, kada ljudi kroz određen obred oponašaju čin svog mitskog pretka, na taj način odavajući počast božanstvu ili heroju. „Kroz ritual čovek izlazi iz svetovnog vremena, iz trajanja, i ulazi u čisto i snažno ‘vreme prapočetka’, u ‘vreme obilja i stvaralaštva’, u realnost“ (Marić 2003: 25). Prilikom ove podele, Elijade je nastojao da posebno istakne osiromašenje „koje je

donela sekularizacija religioznog ponašanja“ u modernom dobu (Elijade 2003: 63).

U drugom delu knjige SVETO I PROFANO, u poglavlju pod naslovom Sveto vreme i mitovi, Mirča Elijade bavi se načinom na koji se vreme poimalo u arhajskim zajednicama. Pre svega, potrebno je istaći da ovaj antropolog naglašava da religiozan čovek živi u različitim vremenima, pri čemu je važnije ono okarakterisano kao sveto, koje se „predstavlja u neočekivanom vidu kružnog, ponovljivog i povratnog Vremena, neke vrste večne mitske sadašnjosti, što se povremeno uspostavlja posredstvom obreda“ (Elijade 2003: 111). Vremenska linija predstavlja kružnicu što se, kada je krug opisan od početka do kraja, uvek iznova ispisuje, ali ima zatvorenu strukturu. Na taj način se u sadašnjem vremenu (periodu kada se obavlja ritual) doseže večnost oponašanjem božanskih radnji.

Tako se, na primer, svet obnavlja na godišnjem nivou; svaki krug je, zapravo, jedna godina. Nova godina je „reaktualizacija kosmogonije, ona podrazumeva obnavljanje Vremena od njegovog početka“ (Elijade 2003: 117). Vreme, u trenutku kada dođe do kraja svoje kružne putanje, počinje ispočetka.

Vežu između načina na koji arhajski čovek, prema Elijadeu, poima vreme, i zapisa Ive Andrića gde se promišlja o vremenskoj dimenziji moguće je tražiti u sledećem segmentu:

Neverovatno je kako malo znamo o sebi, svetu oko sebe i životu koji živimo. tek velike i nenadane sreće ili teški udarci i nenadani gubici kazuju nam da je život čovekov mnogo bogatiji i složeniji nego što slutimo, da je sve u njemu dvostruko i višestruko, dvoznačno i mnogoznačno, sve, od nade i radosti do bola i propasti, od najmanje sitnice pa do samog postojanja kao takvog. Sve se tu menja i ponavlja: više puta se čovek rađa, neizmence raste i pada, ozdravlja i boluje; više puta mre i umire, i vaskrsava; i sve to što mu se događa gotovo uvek je nepredvidljivo i stoga na izgled puno protivrečnosti, teško shvatljivo i neobjašnjivo, a kraj mu se gubi u magli, ćutanju i zaboravu (ZNAKOVI PORED PUTA, 137–138).

Podela vremena na sveto i profano u poimanju savremenog čoveka svodi se samo na slutnju o tome da sve u čovekovom životu ima dupli predznak. Kada se mit zaboravi, a obredi izgube svoje osnovno obeležje religioznosti, ostaje neobjašnjiv osećaj da se sve ponavlja i obnavlja, stalno odumire, ali i uvek iznova rađa. Važno je napomenuti i to da se ovakva intuitivna slutnja u čoveku javlja u vanrednoj situaciji, periodima velike sreće, ili, naprotiv, ogromne tuge.

Ponavljjanje procesa u prirodi Ivo Andrić pronalazi u pisanju:

U rečima, kao u drvetima i biljkama i svemu što je živo, kruži nevidljiv životni sok, i on je taj koji ih, kao neko unutarne sunce, kreće i okreće, daje im boju i oblik, snagu i izraz. A čovek koji piše, on samo pažljivo prati i manje ili više vešto, manje ili više srećno iskorišćuje pojedinosti te neshvatljive i neuhvatljive igre (ZNAKOVI PORED PUTA, 223).

Pisanje se ovde manje eksplicitno dovodi u vezu sa prirodom kao stvarao-cem svega u univerzumu. Reči su oruđe koje koristi književnik i njima stvara novi svet, oponašajući čin početnog stvaranja kosmosa i tako ga obnavljajući.

SVETO I PROFANO Mirče Elijadea svakako je jedna od niza knjiga iz različitih naučnih oblasti koje su uticale na formiranje afirmativnog odnosa prema mitu u književnosti. U delima Ive Andrića drevno i mitsko zauzimaju značajno mesto. Naravno, nemoguće je tragati za doslovnim arhajskim poimanjem sveta, a samim tim i njegove vremenske dimenzije u ZNAKOVIMA PORED PUTA. Ovo delo ipak izvire iz kulture dvadesetog veka, gde je jedino moguće pronaći ostatke mita i drevnosti u vidu slutnje, osećaja, intuicije, kolektivnog nesvesnog.

Uticao filozofskih i antropoloških dela na koncepciju vremenske kategorije u ZNAKOVIMA PORED PUTA Ive Andrića pokazan je njihovim dovođenjem u vezu sa filozofijom Serena Kjerkegora i Fridriha Ničea, kao i naučnim razmatranjima Mirče Elijadea, odnosno sa delima PONAVALJANJE, O KORISTI I ŠTETI ISTORIJE ZA ŽIVOT i SVETO I PROFANO.

Veza između Kjerkegorovog i Andrićevog poimanja vremena u pomenutim delima ostvaruje se na tematsko-motivskom planu, pri čemu u njima značajno mesto zauzimaju razmatranja o ponavljanju i prolaznosti u ljudskom životu, ali se uočava i istovetnost forme, jer se oba pisca približavaju dnevniku u ispovednom tonu.

Sličnost između Ničeeve filozofije i Andrićevih promišljanja iskazanih u ZNAKOVIMA PORED PUTA jeste u tome da obojica istoriju posmatraju kao kružni tok, odnosno večno vraćanje istog, ističući značaj sećanja i zaborava u čovekovom životu.

Shvatanje vremenske dimenzije kao svojevrsne kružnice spaja arhajsko poimanje sveta Mirče Elijada sa Andrićevim zapisima. Umetničko stvaranje se u ZNAKOVIMA PORED PUTA dovodi u vezu sa božanskim, to jest prvobitnim kreiranjem sveta. Ipak, od mita su ostali samo ostaci, arhajski doživljaj sveta se u modernom dobu zadržava jedino u vidu slutnje.

Vremenska dimenzija se u ovom Andrićevom delu zaista poima kao ciklično kretanje uz neizbežna stalna ponavljanja. Za ovakvo formiranje vremenske kategorije autor pronalazi uporište u nizu filozofskih i naučnih dela, pri čemu su ovde analizirana samo pojedina. Koncepcijom vremena u stvaralaštvu Ive Andrića bi se, svakako, moglo baviti iz različitih uglova, odnosno u kontekstu dela drugih stvaralaca, jer ZNAKOVI PORED PUTA otvaraju čitav krug pitanja kojima su bili okupirani ne samo pisci i umetnici, već i filozofi i naučnici.

Izvori

- NA DRINI ĆUPRIJA 2014: Andrić, Ivo. *Na Drini ćuprija*. In: Mihailović, Dejan (ur.). *Romani*. Beograd. s. 323–556.
- PROKLETA AVLIJA 2014: Andrić, Ivo. *Prokleta avlija*. In: Mihailović, Dejan (ur.). *Romani*. Beograd. s. 683–738.
- PRIČA O VEZIROVOM SLONU 2012: Andrić, Ivo. *Priča o vezirovom slonu*. In: Đukić Perišić, Žaneta (ur.). *Sabrane pripovetke*. Beograd. s. 267–282.
- TRAVNIČKA HRONIKA 2014: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. In: Mihailović, Dejan (ur.). *Romani*. Beograd. s. 11–319.
- ZNAKOVI PORED PUTA 1998: Andrić, Ivo. *Znakovi pored puta*. Sremski Karlovci.

Literatura

- Brajović 2009: Brajović, Tihomir. *Zaborav i ponavljanja*. Beograd.
- Džadžić 1995: Džadžić, Petar. *Mitsko u Andrićevom delu: Hrastova greda u kamenoj kapiji*. Beograd.
- Džadžić 1996: Džadžić, Petar. *O PROKLETOJ AVLIJI*. Beograd.
- Elijade 2003: Elijade, Mirča. *Sveto i profano*. Sremski Karlovci.
- Kjerkegor 2005: Kjerkegor, Seren. *Ponavljanje*. Beograd.
- Marić 2003: Marić, Sreten. Arhajski čovek i mit. In: Elijade, Mirča. *Sveto i profano*. Sremski Karlovci. s. 5–57.
- Niče 2001: Niče, Fridrih. *O koristi i šteti istorije za život*. Novi Sad.
- Niče 2006: Niče, Fridrih. *Nesavremena razmatranja*. Beograd.
- Đukić Perišić 2012: Đukić Perišić, Žaneta. *Pisac i priča: Stvaralačka biografija Ive Andrića*. Novi Sad.
- Propovednik 1994: Propovednik. In: *Sveto pismo*. Novi Sad. s. 442–448.
- Sekulić 2002: Sekulić, Isidora. Jedna misao u jednoj pesmi Sime Pandurovića. In: Gluščević, Zoran; Josimčević, Marica (ur.). *Domaća književnost 2*. Novi Sad. s. 86–93.
- Vučković 1998: Vučković, Radovan. Raznolikost ZNAKOVA PORED PUTA. In: *Znakovi pored puta*. Sremski Karlovci. s. 495–505.

Nataša Drakulić (Novi Sad)

Repetition and cyclical movement in SIGNES BY THE ROADSIDE

This paper assumes that in SIGNES BY THE ROADSIDE time dimension is seen as series of repetition that alternate cyclically. The aim of the paper is to show how is time dimension realized in Andrić's work. Thereby, special attention is given to philosophical and anthropological background of understanding of time.

Nataša Drakulić

natdrakulic@gmail.com